

Билокинна Ілона Дмитрієвна - асистент кафедри административного менеджмента и альтернативних источников энергии факультета менеджмента и права, Винницький національний аграрний университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)
E-mail: i.bilokinna@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

Фахове рецензування: 12.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуняк О. Г., Білокіна І. Д. Формування інституційних складових кооперативного розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 72 – 81. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

Shpykuliak, O.H. & Bilokinna, I.D. (2020). Formuvannia instytutsiinykh skladovykh kooperatyvnoho rozvytku alternatyvnoi enerhetyky v ahrarnomu sektori ekonomiky [Formation of institutional components of cooperative development of alternative energy in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 72 – 81 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

*

УДК 338.439(477)

JEL Classification: O17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

І. О. ТЕРМОСА, кандидат економічних наук

Формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України

Мета статті - розглянути аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України, визначити ефективні та не ефективні, але діючі у ньому інституції, конкретизувати трактування поняття «інституціональне середовище», сформувати на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції, а також визначити оптимальний режим його розвитку.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків вітчизняних та іноземних учених щодо ефективності функціонування інститутів та інституцій), порівняльного аналізу (визначено основні відмінності ефективних та неефективних інституцій), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків).

Результати дослідження. Розглянуто аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України. Висвітлено основні трактування поняття «інституту» та «інституції», досліджено їх вплив на формування інституціонального середовища. Розкрито сутність ефективних та неефективних інституцій та надано їх узагальнений авторський перелік. Досліджено механізм формування інституціонального середовища з урахуванням попереднього шляху розвитку, а також наведено авторське бачення оптимального режиму його розвитку. Розроблено на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції в інституціональне середовище.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо процесу формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України; узагальнено поняття «інституціонального середовища», під яким пропонується розуміти сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і неефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та розвиток агентів в економіці України як окремо взятої території, так і держави в цілому; узагальнено перелік ефективно діючих та не ефективних, але все ще діючих інституцій у сучасному інституціональному середовищі економіки України; узагальнено поняття режиму розвитку інституціонального середовища, яке базується на середньому режимі розвитку інституціонального середовища економіки України, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального середовища; запропоновано удосконалений алгоритм введення нової інституції (норми) для формування інституціонального середовища економіки України.

© І. О. Термоса, 2020

Практична значущість. Основні положення, викладені у статті, містять певні методичні і практичні рекомендації щодо формування складових детермінант ефективного інституціонального середовища економіки України. Інститути та інституції можуть бути як ефективними, так і неефективними. Для введення нової інституції необхідно прикласти значні зусилля, щоб вона закріпилася у визначеному інституті та мала позитивний вплив на функціонуюче інституціональне середовище економіки України. Використовуючи залежність від попереднього розвитку, можна дослідити наскільки ефективна та чи інша функціонуюча на сьогодні інституція. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: інститути; інституції; норми; інституційні пастки; інституційне середовище; інституціональне середовище національної економіки; залежність від попереднього розвитку.

Термоса Ірина Олександрівна - кандидат економічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (41400, Сумська обл., м. Глухів, вул. Києво-Московська, 24)

E-mail: bojarinova.ira13@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9228-464X>

Постановка проблеми. У нинішньому столітті оновлення інституціонального середовища національної економіки України відбулося значною мірою в результаті здійснених реформ, цілеспрямованих заходів різного масштабу, проведених за певним планом. Реформи генерують потік інституціональних інновацій, частина яких виявляється здатною до розвитку в їхньому задуманому варіанті, інша частина реалізується у вигляді, мало схожому на первісний проєкт, третя - швидко гине.

Такі зміни націлені як на впровадження нових, так і на оновлення діючих інститутів та норм, що формують певні «правила гри», за якими відбувається взаємодія учасників як в економічній, так і в суспільній, політичній та інших сферах.

Інституціональні детермінанти посідають ключове місце у забезпеченні ефективного функціонування економічного середовища держави. На їх основі формується поведінка економічних агентів, визначаються перспективи економічних ефектів на всіх рівнях суспільного буття. А тому адаптація інституціонального середовища національної економіки до сучасних ринкових умов та забезпечення його ефективного функціонування нерозривно пов'язані з поняттями та основними категоріями теорії інституціоналізму, як «зростаючого» напряму сучасної економічної думки, в якому тісно поєднуються економічні та соціальні складові, що може слугувати аргументом для застосування даної теорії як методологічної основи для дослідження ефективного функціонування та розвитку економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування інституціоналізму зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Л. М. Болдирєва [1], В. В. Вольчик [2], О. О. Дегтярьова, Г. О. Пудичева [3, 4], М.А. Латинін,

О. М. Заскалкіна [5], Ю. В. Латов, Р. М. Нуреев [6], Ю. М. Лопатинський, С. І. Тодорюк [8], М.І. Малік, О.Г. Шпикуляк [9, 17], В.Я. Месель-Веселяк [10], Д. Норт [11, 12], В. М. Полтерович [13], П.Т. Саблук [14], С. Г. Сорокіна [15], Т. М. Фертікова [16], а також W. Arthur (1989), P. David (1985), Hämäläinen Lahtinen (2016-2017), S. Thrane, S. Blaabjerg, R. H. Møller (2010) та ін.

Так, питання створення ефективного інституціонального середовища розкрив у своїх наукових працях академік НААН П.Т. Саблук, зокрема, формування ефективних інститутів власності, ціноутворення, ринку, обліку та фінансового забезпечення. Він зазначає, що успішне функціонування вказаних інститутів забезпечують відповідні умови, або правила гри [14].

Досліджуючи результати проведених реформ в національній економіці, М.І. Малік наголошує на першочерговій необхідності належного інституціонального забезпечення таких реформ. Автор впевнений, що наявні негативні результати при реформуванні економічного середовища виникли через відсутність підготовчих заходів, недооцінку впливу неформальних інститутів - звичок та традицій, а також значну інертність розвитку суспільства, недостатній рівень знань та правової освіти [9].

Слід також наголосити на тому, що вдосконалення інституціонального середовища, його адаптація до нових ринкових умов відбуваються через введення нових інститутів та інституцій, або ж шляхом реформування функціонуючих. Зазначений процес є досить складним і потребує визначення, які існуючі інститути та інституції є ефективними, а які потребують реформування чи заміни. Відповідь на поставлене запитання можна отримати через дослідження усієї траєкторії попереднього розвитку (path dependence). Теорія залежності від попереднього розвитку

була започаткована такими представниками інституціоналізму як Б. Артур та Д. Норт. Зазначені вчені поширили концепцію залежності від попереднього розвитку на широкий клас економічних інститутів, які розуміються ними як «правила гри в суспільстві, обмежені рамки, які організують відносини між людьми» [11; 12; 19].

Представники економічної науки Р.М. Нуреев та Ю.В. Латов також зазначають на доцільності використання даної теорії при плануванні подальшого розвитку, досліджуючи залежність від попереднього розвитку на пострадянському просторі [6].

В умовах глобалізації економіки, під впливом інтеграційних процесів та інноваційних технологій сучасне економічне середовище постійно змінюється та адаптується, що в свою чергу вимагає проведення нових наукових досліджень в інституціональній сфері діючого економічного середовища. Затребуваними є дослідження щодо визначення ефективних та неефективних інститутів та інституцій, а також механізмів введення нових інституцій у вже діюче інституціональне економічне середовище, досліджуючи при цьому пройдений попередній розвиток «path dependence», а також визначення прийнятних режимів розвитку інституціонального економічного середовища держави.

Мета статті - розглянути аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища національної економіки України, визначити ефективні та не ефективні, але діючі у ньому інституції, конкретизувати трактування поняття «інституціональне середовище», сформулювати на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції, а також визначити оптимальний режим його розвитку.

Методологія дослідження. Використано комплекс методів, завдяки яким одержано науково обґрунтовані результати: монографічний, аналізу і синтезу, аналогії, порівняння. Методологічною та інформаційною основами досліджень є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, результати власних досліджень, матеріали періодичних видань, Internet-ресурси та аналітичні матеріали щодо формування інституціонального економічного середовища в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Інституціоналізм можна вважати однією з найпоширеніших економічних течій

сьогодення. Дана концепція почала формуватися наприкінці XIX ст. На відміну від неокласичного напрямку, який розглядав індивіда окремо, ізольовано від суспільства («економічна людина»), теорія інституціоналізму досліджує поведінку людини, яка перебуває у певному суспільному середовищі («соціальна людина»). В основі концепції інституціоналізму перебувають дві ідеї, перша з яких стверджує, що суспільство являє собою сукупність різних категорій громадян, інституцій, і досліджувати їх потрібно з урахуванням норм, звичаїв, традицій, правил, а друга - що економічні питання потрібно розглядати тільки в єдності з політичними, соціальними тощо, тобто у середовищі, в якому вони існують.

Основними категоріями інституціоналізму є інститути та інституції. Спроби розмежування їх доволі давні, зокрема, узагальнено інституції визначають як норми, звичаї поведінки в суспільстві, які забезпечують його поступальний розвиток, а інститути - це закріплення даних норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ [15]. Разом вони впливають на стан соціо-еколого-економічної рівноваги в умовах стимулювання інституціонального розвитку.

За трактуванням О. Шпикуляка, інституції - правила, традиції, усталені стереотипи, а інститути - організаційно-оформлені утворення, які підтримують правила, інституції, формують умови життєдіяльності й можливості суспільного буття [17].

Як зазначає Ю. Лопатинський [7], інституції створюють середовище, яке впливає на поведінку економічних агентів, і, не примушуючи суб'єктів діяти у певний спосіб, роблять іншу поведінку не вигідною, при цьому інституції виконують функцію регулюючого механізму. Але вона ширша від економічного механізму, адже охоплює крім економічних ще й соціальні, психологічні, ментальні, культурні, історичні та інші аспекти.

Щодо складових елементів інституцій, можна навести трактування В. Вольчика, який розрізняє такі основні елементи даного поняття:

- 1) норма, правило;
- 2) спрямована та структурована взаємодія, що повторюється;
- 3) механізм примусу (enforcement), який забезпечує виконання правила [2].

За іншим трактуванням, до складу інституціонального середовища входять: інститу-

ційні угоди, інституційні сектори та інституційні одиниці. Тут виникає необхідність розрізняти інституції й організації.

М.Й. Малік досліджує інституції як множинну категорію: інституції - як правила та інститути - як організації. Проте науковець наголошує на тому, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі набувають форми інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Таким чином, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку соціально-економічних формацій [9].

На нашу думку, такий поділ і трактування є доцільним, адже організації функціонують в інституціональному середовищі й керуються у своїй діяльності звичаями, нормами, правилами, тобто їх діяльність коригують та обмежують інституції.

Економічні відносини й інституціональне середовище глибоко взаємозв'язані, адже інститути формують умови економічних відносин, а відносини здатні змінити інститути. Саме у цьому діалектика зв'язку і природа «економічності» інститутів [9].

Дослідивши наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених-інституціоналістів пропонуємо узагальнений перелік базових інституцій інституціонального економічного середовища: держава - як інституція, інституція власності, інституція угод та контрактів, інституція ринкових відносин. Похідними від базових є інституції підприємництва, конкуренції, ціноутворення, фінансово-кредитні та ін. При цьому формальними є: інституції власності, державного управління, законодавчого та нормативно-правового регулювання, інституції угод, ринків та інші, а неформальними виступають моральні та психологічні особливості поведінки економічних агентів, звичаї, стереотипи мислення та ін.

Також Д. Норт наголошує на тому, що в інституціональному економічному середовищі існують як ефективні, так і неефективні інституції, співвідношенням між якими і визначає реальний стан економічного середовища [12].

Неефективну стійку інституцію чи норму, або ж неефективний інститут, Д. Норт, Б. Артур, В. Полтерович та інші науковці називають інституційною пасткою. Як і у ви-

падку будь-якої норми, стабільність інституційної пастки означає, що при невеликому тимчасовому зовнішньому впливові на інституцію вона залишається в інституційній пастці, можливо, лише незначно міняючи параметри стану, а після зняття збурювання - повертається до колишньої рівноваги. При цьому, внаслідок ефекту координації, агент впливу або мала група програють при відхиленні від відповідного стереотипу поведінки, потрапляючи в інституційну пастку, у той час як одночасний перехід усіх агентів до альтернативної норми дозволив би збільшити суспільний добробут. Інші ефекти закріплюють виниклу норму (іноді вони можуть привести до формування пастки, незалежно від ефекту координації).

Якщо в системі превалювала ефективна норма, то після сильного збурювання, вона може потрапити в інституційну пастку, і залишитися в ній навіть при знятті збурювання. Прикладом може бути бюрократична система, у якій нормою може стати або корупція, або чесне виконання обов'язків. Який із двох стереотипів поведінки візьме гору залежить від таких факторів, як зарплата бюрократів і інших членів суспільства, від організаційних - системи контролю й покарань за корупцію, а також від факторів соціальних - готовності колег і клієнтів співробітничати за постійних хабарів, або, навпаки, протидіяти корупції.

На рис. 1 схематично відображено вплив діючих інституцій на формування інституціонального економічного середовища.

Узагальнивши діючі інституції в сучасному інституціональному середовищі національної економіки, визначено, що ефективними серед них є: державна підтримка та цільове фінансування, аграрний консалтинг та дорадництво, захищене право власності, збалансована податкова система, ринкове ціноутворення та ін. Але поряд з ефективними функціонують і раніше не подолані неефективні норми, які значно впливають на діюче інституціональне економічне середовище. До таких ми відносимо протекціонізм, бюрократію, корупцію, хабарництво, можливість ухилення від сплати податків або наявність тіньової економіки в різних її проявах тощо. Наявні інституції впливають на загальний стан економіки: на рівень конкурентного середовища, на інвестиційний клімат, на кількісні та якісні показники впровадження інноваційних технологій і ін.

Рис. 1. Формування інституціонального економічного середовища

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Дія цих інституцій національної економіки формує відповідні показники оцінки функціонування економічного середовища на макроекономічному рівні. Основним показником ефективно діючих інституцій національної економіки вважається індекс глобальної конкурентоспроможності країни. Згідно з даними Всесвітнього економічного фо-

руму (ВЕФ) Україна у 2019 р. посіла 85 місце серед 141 країни світу. Динаміка даного показника має тенденцію до спаду в порівнянні з 2019 і 2017 рр., що носить негативний характер для оцінки дії інституцій економічного середовища економіки України (табл. 1).

1. Рейтинг України за індексом глобальної конкурентоспроможності країн світу за 2017-2019 рр.

	Роки			Відхилення у % співвідношенні 2019 р. до 2017 р.
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Рейтинг країни (місце)	81 (із 137)	83 (із 140)	85 (із 141)	-1,16

Джерело: Сформовано автором відповідно до даних Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) [25].

На сьогодні негативну динаміку в державі невідкладно слід розглядати як фундаментальну проблему, розв'язання якої сприятиме ефективному функціонуванню економічного середовища національної економіки України [9, 10].

До фундаментальних проблем, які існують в інституціональному середовищі національної економіки України та негативно впливають на формування основного показника ефективно діючих інституцій національної економіки, ми відносимо безсистемну

бюджетну підтримку різних галузей, недосконалі фінансову та правову системи, несприятливий інвестиційний клімат, макроекономічну нестабільність національної економіки, неспроможність до інноваційних впроваджень в економічному середовищі та ін. Показники оцінки функціонування даних складових детермінант національної економіки України (субіндексів) у 2019 р. порівняно з 2018 р. також мають тенденцію до спаду в рейтингу країн світу (табл. 2).

2. Показники драйверів індексу глобальної конкурентоспроможності України за 2018-2019 рр.

Показники	2018 р. (із 140)	2019 р. (141)	Відхилення +/-, 2019 р. до 2018 р.
Функціонування інституцій	110	104	+6
Функціонування інфраструктури	57	57	0
Впровадження ІКТ	77	78	-1
Макроекономічне середовище	131	133	-2
Ефективність ринку товарів	73	57	+16
Ефективність ринку праці	66	69	-3
Функціонування фінансової системи	117	136	-19
Ємність ринку	47	49	-2
Динаміка бізнесу	86	85	+1
Спроможність до інновацій	58	60	-2

Джерело: Сформовано автором відповідно до даних Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) [24].

Слід зазначити, що невирішені фундаментальні проблеми надають можливість функціонувати інституційним пасткам, в які можуть потрапляти економічні агенти, що функціонують в діючому інституціональному економічному середовищі. Разом ефективні та неефективні інституції, а також невирішені раніше проблеми, що призвели до появи інституційних пасток, і впливають на формування інституціонального економічного середовища держави (рис. 2).

Під інституціональним середовищем пропонуємо розуміти сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і неефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та

розвиток агентів в економічному середовищі як окремо взятої території, так і держави в цілому.

Удосконалення ефективності діючого інституціонального середовища відбувається за рахунок введення нових інститутів та інституцій, які будуть вносити запропоновані зміни. Відстеження самих змін у функціонуючому інституціональному економічному середовищі можливо за допомогою підходів, запропонованих у теорії залежності від попереднього розвитку. Науковці, що вивчають теорію «залежності від попереднього розвитку», зазначають, що «попередній розвиток» - це послідовність зроблених кроків в процесі вирішення проблеми [19-25].

Рис. 2. Вплив фундаментальних проблем та інституційних пасток на сучасний стан інституціонального економічного середовища

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Відповідно до зазначеної теорії послідовність економічних змін, яка залежить від пройденого шляху розвитку, є прикладом того, як віддалені в часі події можуть суттє-

во впливати на кінцевий результат. У табл. 3 нами охарактеризовано основні особливості режимів розвитку інституціонального середовища.

3. Характеристика режимів розвитку інституціонального середовища

Критерій	Траєкторія розвитку інститутів		
	Повна залежність від попереднього розвитку (path dependence)	Незалежність від попереднього розвитку (path independence)	Середній рівень залежності (path determinancy)
1. Ціль траєкторії	Забезпечити ефективне функціонування старих інститутів (корекція інститутів тільки на основі колишніх правил)	Повна відмова від колишніх інститутів, розвиток за рахунок тільки нових інститутів	Уведення нових інститутів при збереженні старих інституціональних форм
2. Характер застосування	Розвиток старих інститутів за рахунок невеликих корекцій - старі інститути	Створення нових інститутів за рахунок масованого їх введення - нові інститути	Комбінація старих і нових інститутів
3. Функціональне наповнення	Визначене старими функціями	Визначене повністю новими функціями	Визначене комбінацією старих і нових функцій
4. Витрати часу до настання змін	Залежить від масштабу дисфункції старих інститутів	Визначається ступінь відторгнення нових норм - адаптивністю й адекватністю реакцій агентів	Залежить від загального ефекту взаємодії старих і нових правил
5. Витрати функціонування	Відносно низькі, при прийнятній загальній ефективності і у випадку дуже низької ефективності можуть бути високі, тоді виникає потреба наступних режимів інституціонального розвитку	Найвищі	Відносно високі
6. Ступінь відторгнення або прийняття нової норми	Низький, оскільки нові норми майже не вводяться, тобто нова норма може виявитися непоміченою або може бути висока, оскільки функціонують старі правила	Дуже високий, при відсутності потреби в нових нормах, за наявності такої потреби може бути відносно не високий	Прийнятний варіант - середній ступінь відторгнення
7. Стабільність до мутації (стабільність системи до її перетворення в яку-небудь іншу форму)	Стойка	Не стойка	Змінна стабільність

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Із зазначених трьох режимів, за якими може формуватися інституціональне середовище національної економіки, найменш витратним є режим повної залежності від попереднього розвитку, при якому здійснюється реформування вже діючих інститутів та інституцій. Такий режим є ощадливим як

фінансово, так і в часі, адже не відбуваються масштабні зміни діючих інститутів, а лише коригування їх функціональності.

Найбільш витратним та слабо передбачуваним з позиції якості змін є режим інституціонального розвитку, що не залежить від минулого, оскільки при ньому відбувається

відмова від діючих старих інститутів та норм і створюються нові.

Помірним за витратністю та прогнозованістю змін є середній режим розвитку інституціонального середовища національної економіки, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального середовища. На наше переконання, він є найбільш прийнятним для формування інституціонального середовища економіки країни.

Витрати розвитку по кожній траєкторії повинні оцінюватися індивідуально в конкретному випадку. Загальні витрати функціонування інститутів буду складатися з витрат уже діючих інституцій (норм), витрат пов'язаних зі збільшенням, тобто введенням нових норм або корекцією старих, а також витрат, породжуваних випадковими змінами [7, 16].

Слід також зазначити, що в процесі формування інституціонального середовища національної економіки стійкість діючих інститутів та інституцій суттєво залежить від величини трансформаційних витрат на їх зміну чи реформування. Саме присутність трансформаційних витрат веде до виникнення нових стійких станів - змішаних. У змішаній рівновазі переваги однієї інституції над іншою нівелюються через наявність витрат трансформації. Так, деякі змішані рівноваги можуть бути ефективними, а інші - ні, утворюючи цілий спектр інституціональних пасток. Мотивацією виникнення такого зміщення рівноваги може бути модель поведінки агента впливу (посадової особи, від якої залежить прийняття певного управлінського рішення) та виділення переважаючої інституції:

- агент впливу, що пропонує бажаний результат (корупція, хабарництво, вживання службовим становищем тощо);
- стратегічна поведінка в групових процесах (прийняття необхідних політичних рішень);
- самообман (необґрунтоване, непрофесійне прийняття рішення);
- інші.

У випадку зміни інституції відповідні трансформаційні витрати нерівномірно розподіляються між агентами впливу. Ця обстави-

на, а також культурна інерція та наявність трансформаційних витрат приводять до виникнення груп тиску, що перешкоджають зміні діючих інституцій.

Переважаюча інституція із часом закріплюється в результаті того, що агенти впливу використовують її більш ефективно й удосконалюють технологію її реалізації. Наприклад, якщо в економічному середовищі сплата податків є нормою, то буде поліпшуватися технологія заповнення декларацій і здійснення платежів. Якщо ж превалює інша норма - ухилення від податків, тобто використання тінювих технологій, то відповідні механізми будуть розбудовуватися в першу чергу.

Для введення нової норми пропонуємо використовувати алгоритм, який може бути описаний моделлю рівноваги за Нешем із цільовими функціями (очікуваними вигодами) агентів впливу і схематично відображений на рис. 3:

$$a_n f(A_{B1} + A_{Bn}) - A_{Bn}, 0 < A_{Bn} < 1,$$

де a_n - індивідуальна корисність нової норми;

$f(A_{B1} + A_{Bn})$ - імовірність прийняття норми;

A_{B1} - індивідуальний внесок агента впливу 1;

A_{Bn} - індивідуальний внесок інших агентів.

Для характеристики ситуації, коли нова норма не сприймається, а навіть блокується, використовують термін «lock-in», який переводять як «блокування» [13].

Запропонований алгоритм для введення нової інституції базується на залежності може бути використаний при середньому (змішаному) режимі розвитку інституціонального економічного середовища, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального економічного середовища. З використанням зазначеного алгоритму при введенні нової інституції в обов'язковому порядку визначається її корисність для діючого інституційного середовища, а також прогнозується її сприйняття агентами впливу та можливість перетворення такої інституції в інституційну пастку з негативним впливом на діюче інституціональне економічне середовище.

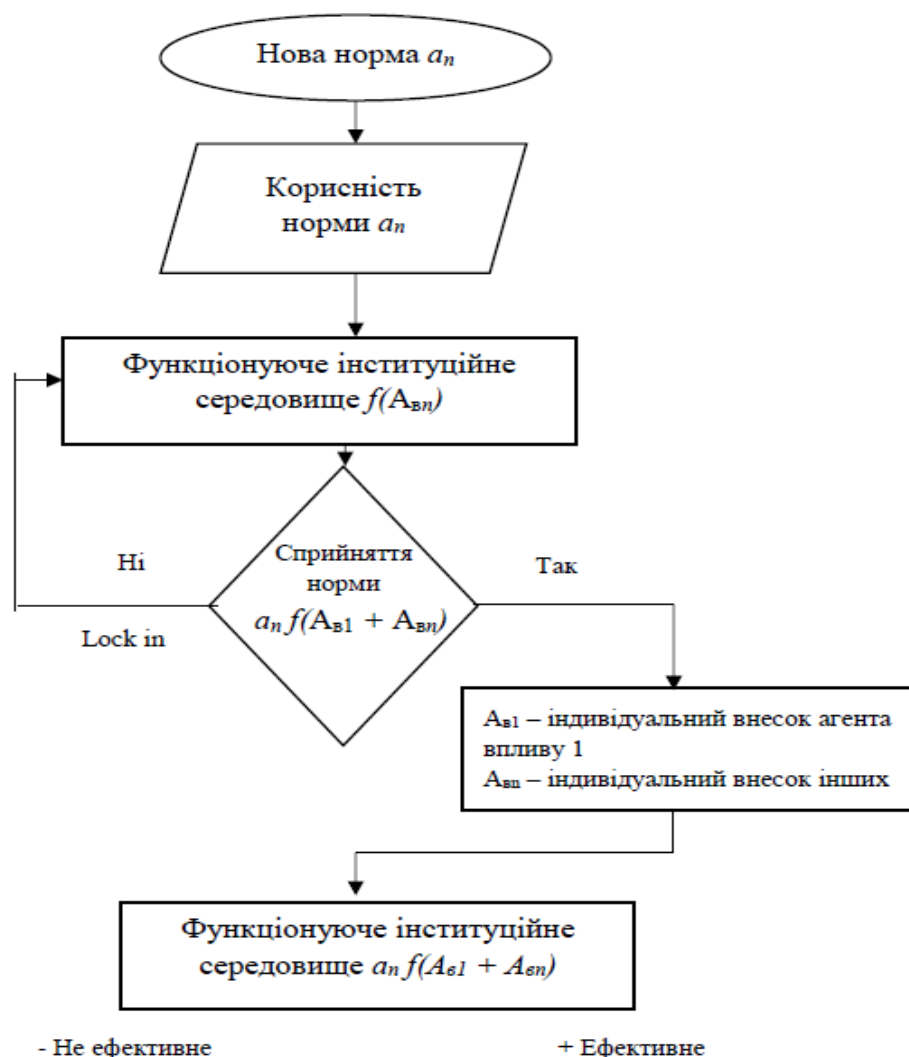

Рис. 3. Алгоритм введення нової інституції (норми)

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Висновки. Світова економічна система побудована на відкритості, конкуренції, діючій правовій системі, захищеності права власності й інших аспектах, які формують зрозумілі «правила гри» для її учасників - економічних агентів. Діючі на сьогодні інститути та інституції і формують інституціональне середовище національної економіки, яке являє собою сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і не ефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та розвиток агентів в економічному середовищі як окремо взятої території, так і держави в цілому.

У процесі дослідження було виявлено, що на сьогодні функціонують як ефективні інституції, які націлені на допомогу та підтримку діяльності економічних агентів, так і неефективні інституції. До не ефективних,

але функціонуючих, відносяться протекціонізм, бюрократія, корупція, хабарництво, можливість ухилення від сплати податків або наявність тіньової економіки та ін. Функціонування неефективних інституцій призводить до спотворення зрозумілих у всьому світі правил гри та знецінення внутрішньої економічної системи держави для зовнішніх економічних агентів - інвесторів, партнерів, фінансово-кредитних установ та ін.

В інституціональній теорії існують три режими розвитку інституціонального середовища: повної залежності від попереднього розвитку, режим незалежності від попереднього розвитку і режим із середнім рівнем залежності. Для ефективного формування внутрішнього інституціонального економічного середовища використовується середній режим розвитку, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне

поліпшення функціонування інституціонального економічного середовища. З даною метою існує необхідність застосування удосконаленого алгоритму введення нової інститу-

ції (норми), при якому досліджується її ефективність, корисність та прогнозується можливість її перетворення в неефективну норму.

Список бібліографічних посилань

1. Болдырева Л. М. Формування інституційного середовища агропродовольчого сектора економіки. *Агросвіт*. 2017. № 4. С. 10-15.
2. Вольчик В. В. Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики). *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2003. Т. 1. № 1. С. 126-134.
3. Дегтярьова О. О., Пудичева Г. О. Залежність від попереднього розвитку («path dependence») української енергетичної системи. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 1 (151). С. 79-85.
4. Дегтярьова О. О. Вплив залежності від попереднього розвитку на трансформацію економічних систем. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 2 (49). ч. 1. С. 104-108.
5. Латинін М.А., Заскаліна О. М. Перспективи розвитку механізмів державного регулювання інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 10 (32). С. 14-22
6. Латов Ю. В., Нуреєв Р. М. Теория зависимости от предшествующего развития в контексте институциональной экономической истории. URL : <http://ecsocman.hse.ru/text/16213105/>.
7. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора : інституціональні засади : монографія. Чернівці : Рута, 2006. 343 с.
8. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.
9. Малік М.Й., Шпикуняк О.Г. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 169-177.
10. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 3-12.
11. Норт Д. Институциональные изменения : рамки анализа. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 6-17.
12. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.
13. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. Москва : ЦЭМИ РАН и РЭШ, 1999. 37 с.
14. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 3-11.
15. Сорокина С. Г. Торстейн Веблен и его книга «Теория праздного класса». Москва : Прогресс, 1984. 368 с.
16. Фертікова Т. М. Інституційна економіка. Миколаїв : ЧДУ ім. П. Могили, 2010. 124 с.
17. Шпикуняк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. *Економіка АПК*. 2010. №1. С. 159-165.
18. Шпикуняк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія. Київ. ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.
19. Arthur W. B. Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events. *The Economic Journal*. 1989. Vol. 99. No 394. March. P. 116-131.
20. David P. Clio and the Economics of QWERTY. *Amer. Econ. Rev.* 1985. Vol. 75. No. 2. P. 332-337.
21. Hämmäläinen Lahtinen. Path Dependence in Operational Research - How the Modeling Process Can Influence the Results Operations Research Perspectives, 2016. 3:14-20. <https://doi.org/10.1016/j.orp.2016.03.001>.
22. Lahtinen, Guillaume, Hämmäläinen. Why pay attention to paths in the practice of environmental modelling? *Environmental Modelling and Software*, 2017. № 92. P. 74-81. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2017.02.019>.

References

1. Boldyrieva, L.M. (2017). Formuvannya instytutsiinoho seredovyscha ahroprodovolchoho sektora ekonomiky [Formation of the institutional environment of the agri-food sector of the economy]. *Ahrosvit*, 4, pp. 10-15 [In Ukrainian].
2. Vol'chik, V.V. (2003). Institucionalizm: vtorychnost' novogo mifa? (vozmozhnosti i pridely institutsional'noj jekonomiki) [Institutionalism: The secondary nature of the new myth? (institutional economic opportunities and facilities)]. *Jekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 1(1), pp. 126-134 [in Russian]
3. Dehtiarova, O.O., Pudycheva, H.O. (2014). Zalezhnist vid poperednoho rozvytku («path dependence») ukrainskoi enerhetychnoi systemy [Dependence on the previous development ("path dependence") of the Ukrainian energy system]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 1(151), pp. 79-85 [In Ukrainian]
4. Dehtiarova, O.O. (2013). Vplyv zalezhnosti vid poperednoho rozvytku na transformatsiiu ekonomichnykh system [Impact of dependence on previous development on the transformation of economic systems]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 2(49), pp. 104-108 [In Ukrainian].
5. Latynin, M.A., Zaskalkina, O.M. (2017). Perspektyvy rozvytku mekhanizmiv derzhavnogo rehulivannia instytutsionalnoho seredovyscha v ahromnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Prospects for the development of mechanisms of state regulation of the institutional environment in the agricultural sector of the economy of Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, 10(32), pp. 14-22. [In Ukrainian].
6. Latov, Ju.V., Nureev, R.M. (2005). Teoriya zavisimosti ot predshestvujushhego razvitiya v kontekste institutsional'noj jekonomicheskoy istorii [Theory of dependence on prior development in the context of institutional economic history]. Retrieved from: <http://ecsocman.hse.ru/text/16213105/> [in Russian].
7. Lopatynskiy, Yu.M. (2006). Transformatsiia aharnoho sektora : instytutsionalni zasady : Monohrafiia [Transformation of the agricultural sector: institutional foundations : Monograph]. Chernivtsi: Ruta. [In Ukrainian].
8. Lopatynskiy, Yu.M., Todoruk, S.I. (2015). Determinanty staloho rozvytku ahrarykh pidpriemstv : monohrafiia [Determinants of sustainable development of agricultural enterprises: Monograph]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. [In Ukrainian].
9. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. (2011). Instytuty ta instytutsii u rozvytku ahrarynoy sfery ekonomiky [Institutions in the development of the agrarian sphere of the economy]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 169-177 [In Ukrainian].
10. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2010). Orhanizatsiino-ekonomichni umovy rozvytku ahrarynoho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational and economic conditions for the development of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 3-12 [In Ukrainian].
11. Nort, D. (1997). Institucional'nye izmeneniya : ramki analiza [Institutional changes: framework for analysis]. *Voprosi jekonomiki*, 3, pp. 6-17 [in Russian].
12. Nort, D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, institutional changes and functioning of the economy] (I. Dziub, Trans). Kyiv : Osnovy [In Ukrainian].
13. Polterovich, V.M. (1999). Institucional'nye lovushki i jekonomicheskie reformy [Institutional traps and economic reforms]. Moskva: CJEMI RAN i RJeSh [in Russian].
14. Sabluk, P.T. (2010). Rozvytok instytutsii udoskonalennia mekhanizmu reformuvannia ahrarynoho sektora ekonomiky [Development of institutes of improvement of the mechanism of reforming of the agrarian sector of economy]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 3-11 [In Ukrainian].

23. Lahtinen Hämäläinen. Path dependence and biases in the even swaps decision analysis method. *European Journal of Operational Research*, 2016. Vol. 249(3). P. 890-898. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.09.056>.

24. The global competitiveness report 2017-2019. <http://www3.weforum.org/docs/GCR20172018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>; http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

25. Thrane S., Blaabjerg S., Møller R. H. Innovative path dependence: Making sense of product and service innovation in path dependent innovation processes. *Research policy*, 2010. Vol. 39(7) P. 932-944. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.04.003>.

15. Sorokina, S.G. (1984). Torstejn Veblen i ego kniga «Teorija prazdnogo klassa» [Torstein Veblen and his book "The Theory of the Idle Class"]. Moskva: Progress [in Russian].

16. Fertikova, T.M. (2010). Instytutsiina ekonomika [Institutional economy]. Mykolaiv: ChDU im. P. Mohyly [In Ukrainian].

17. Shpykuliak, O.H. (2010). Ekonomichni instytutsii ta instytuty u rozvytku teorii rynku [Economic institutions in the development of market theory]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 159-165 [In Ukrainian].

18. Shpykuliak, O.H. (2010). Instytutsii u rozvytku ta rehuliuanni ahrarnoho rynku: monohrafiia [Institutions in the development and regulation of the agricultural market: monograph]. Kyiv. NNTs "IAE" [In Ukrainian].

19. Arthur, W.B. (1989). Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events. *The Economic Journal*, 394, pp. 116-131 [In English].

20. David, P. (1985). Clio and the Economics of QWERTY. *Amer. Econ. Rev.*, 2, pp. 332-337 [In English].

21. Hämäläinen, Lahtinen (2016). Path Dependence in Operational Research - How the Modeling Process Can Influence the Results Operations Research Perspectives, pp. 14-20 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.orp.2016.03.001>

22. Lahtinen, Guillaume, Hämäläinen (2017). Why pay attention to paths in the practice of environmental modelling? *Environmental Modelling and Software*, pp. 74-81 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2017.02.019>

23. Lahtinen, Hämäläinen (2016). Path dependence and biases in the even swaps decision analysis method. *European Journal of Operational Research*, 249(3): 890-898 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.09.056>

24. The global competitiveness report 2017-2019. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR20172018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

25. Thrane, S., Blaabjerg, S., & Møller, R.H. (2010). Innovative path dependence: Making sense of product and service innovation in path dependent innovation processes. *Research policy*, 39(7), pp. 932-944 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.04.003>

Termosa I. O. Formation of component determinants of the institutional environment of the economy of Ukraine

The purpose of the article is to study aspects of the formation of component determinants of the institutional environment of the economy of Ukraine, to determine effective and ineffective but operating institutions, to define the interpretation of the concept of the "institutional economic environment," to form, on the basis of dependence on the previous development path, an algorithm for introducing a new institution, as well as to determine the optimal regime for its development.

Research methods. Dialectical methods of knowledge of processes and phenomena, a monographic method (analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists regarding the effectiveness of the functioning of institutions and institutions), comparative analysis (the main differences between effective and ineffective institutions are determined), empirical (comprehensive assessment and analysis of the object of study), abstract-logical (theoretical generalization and formation of conclusions) were used.

Research results. Aspects of formation of components of determinants of institutional economic environment of national economy of Ukraine were studied. The main interpretations of the concept of "institutions" were highlighted, their impact on the formation of the institutional economic environment was studied. The essence of effective and inefficient institutions is disclosed and their generalized author's list is provided. The mechanism of formation of the institutional economic environment taking into account the previous development path was investigated, as well as the author's vision of the optimal regime of its development was determined. An algorithm for introducing a new institution into the institutional economic environment has been developed on the basis of dependence on previous development.

Scientific novelty. Theoretical and practical provisions on the process of forming the components of the determinants of an effective institutional economic environment of the national economy of Ukraine have been further developed; the author's concept of an "institutional economic environment" is formed by which it is proposed to mean a set of existing institutions and institutions (norms), the general set of which may include both effective and ineffective, but still functioning, which ensure the functioning, interaction and development of agents in the economic environment of both the individual territory and the state as a whole; A summary of effective and inefficient but still functioning institutions in the modern institutional economic environment; proposed the author's vision of the regime of development of the institutional economic environment, which is based on the middle development regime, in which there is incomplete replacement of existing institutions, as well as the introduction of new ones aimed at the general improvement of the functioning of the institutional economic environment; proposed is an improved algorithm for introducing a new institution (norm) to form the institutional economic environment of Ukraine.

Practical significance. The main provisions set out in the article contain certain methodological and practical recommendations on the formation of an effective institutional economic environment in Ukraine. Institutions and institutions can be both effective and ineffective. The introduction of a new institution requires considerable effort to establish itself in a certain institution and to have a positive impact on the functioning institutional economic environment. Using dependence on previous development, it is possible to investigate how effective one or another institution functioning is. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 25.

Keywords: institutes; institutions; norms; institutional traps; institutional environment; institutional economic environment; path dependence.

Termosa Iryna Oleksandrivna - candidate of economic sciences, vice-rector for scientific and pedagogical work, Glukhiv National Pedagogical University of the Olexandr Dovzhenko (24, Kyievo Moskovska St., Glukhiv, Sumy Region, 41400)
Email: bojarinova.ira13@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9228-464X>

Термоса И. А. Формирование составляющих детерминантов институциональной среды экономики Украины.

Цель статьи - заключается в рассмотрении аспектов формирования составляющих детерминантов институциональной экономической среды экономики Украины, определении эффективных и неэффективных, но действующих в ней институтов, определения трактовки понятия «институциональная экономическая среда», формировании на основе зависимости от предшествующего развития алгоритма введение нового института, а также определении оптимального режима его развития.

Методика исследования. Используются диалектические методы познания процессов и явлений, монографический метод (анализ эволюции научных достижений отечественных и иностранных ученых относительно эффективности функционирования институтов и институций), сравнительного анализа (определены основные отличия эффективных и неэффективных институций), эмпирический (комплексная оценка и анализ объекта исследования), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формирование выводов).

Результаты исследования. Рассмотрены аспекты формирования составляющих детерминантов институциональной экономической среды экономики Украины. Освещены основные трактования понятия «институты» и «институции», исследовано их влияние на формирование институциональной экономической среды. Раскрыта сущность эффективных и неэффективных институций и предоставлен их обобщенный авторский перечень. Исследован механизм формирования институциональной экономической среды с учетом предыдущего пути развития, а также предложено авторское видение оптимального режима её развития. Разработан на основе зависимости от предыдущего развития алгоритм введения новой институции в институциональную экономическую среду.

Элементы научной новизны. Приобрели дальнейшее развитие теоретические и практические положения относительно процесса формирования составляющих детерминантов институциональной экономической среды экономики Украины; сформировано авторское понятие «институциональная экономическая среда», под которой предлагается понимать совокупность действующих институтов и институций (норм), общая совокупность которых может включать в себя как эффективные, так и не эффективные, но все еще действующие, что обеспечивают функционирование, взаимодействие и развитие агентов в экономической среде как отдельно взятой территории, так и государства в целом; обобщен перечень эффективных действующих и не эффективных, но все еще функционирующих институций в современной институциональной экономической среде; предложено авторское видение режима развития институциональной экономической среды, базирующееся на среднем режиме развития, при котором происходит неполная замена существующих институтов, а также вводятся в действие и новые, нацеленные на общее улучшение функционирования институциональной экономической среды; предложен усовершенствованный алгоритм введения новой институции (нормы) для формирования институциональной экономической среды Украины.

Практическая значимость. Основные положения, изложенные в статье, содержат определенные методические и практические рекомендации относительно формирования составляющих детерминант институциональной экономической среды экономики Украины. Институты и институции могут быть как эффективными, так и неэффективными. Для введения новой институции необходимы значительные усилия, чтобы она закрепились в определенном институте и имела положительное влияние на функционирующую институциональную экономическую среду. Используя зависимость от предыдущего развития, можно исследовать насколько эффективна та или иная функционирующая на сегодня институция. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: институты; институции; нормы; институционные ловушки; институционная среда; институциональная среда национальной экономики; зависимость от предыдущего развития.

Термоса Ирина Александровна - кандидат экономических наук, проректор по научно-педагогической работе Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко (41400, Сумская обл., г. Глухов, ул. Киево-Московская, 24)
Email: bojarinova.ira13@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9228-464X>

Стаття надійшла до редакції 16.07.2020 р.

Фахове рецензування: 22.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Термоса І. О. Формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 81 – 92. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

Termosa, I.O. (2020). Formuvannia skladovykh determinant instytutsionalnoho seredovyshcha ekonomiky Ukrainy [Formation of component determinants of the institutional environment of the economy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 81 – 92 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

* * *